

ширших можливостей для індивідуалізації покарання могло би виправити таку ситуацію, але все ж розширення меж суддівського розсуду не є безсумнівним кроком, адже тоді ускладнюється можливість перегляду суддівського рішення та перевірки його доцільності.

Тож розсуд судді при призначенні покарання не повинен бути довільним, а саме розуміння розсуду не може бути надто широким. Наявність певних меж суддівського розсуду засвідчує, що одночасно з делегуванням судді відповідного права існує усвідомлення потенційної загрози неоднозначного праворозуміння, складності ситуації, можливості впливу на суддю та інших факторів небезпеки для відправлення правосуддя.

З усіх факторів, що стримують суддів при прийнятті рішення про обрання виду і розміру покарання, слід особливо відзначити норми закону. Це пов'язано з тим, що оскільки в континентальній системі, до якої відносять Україну, право на суддівський розсуд у кримінальних справах може бути надане тільки законом і тільки у межах, окреслених ним, то і засоби обмеження суддівського розсуду при призначенні покарання повинні міститися у першу чергу в самому Кримінальному кодексі (далі — КК) України та інших суміжних документах.

Серед правил застосування покарання, які передбачені КК України, перш за все слід відзначити загальні засади призначення покарання. Вони являють собою симбіоз норм, які дозволяють суддівський розсуд, і норм, які його обмежують. Так, за п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Але за п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 65 він може це робити у межах, установлених у санкції статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, та відповідно до положень Загальної частини КК України; а також суддя повинен урахувувати цілі покарання, зазначені у ч.ч. 2, 3 ст. 50. За ст. 66 суду дається можливість при призначенні покарання визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті (ч. 2 ст. 66), але суд застерігається від подвійного врахування пом'якшуючих ознак (ч. 3 ст. 66). Аналогічну заборону подвійного врахування обставин, що обтяжують покарання, встановлює ч. 4 ст. 67, а крім цього в ч. 3 передбачено, що при призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в ч. 1 цієї статті [4].

Аналогічно спеціальні правила призначення покарання, даючи судді можливість застосувати більш м'яке чи більш суворе покарання, визначають її формальні межі. Наприклад, за ч. 1 ст. 69 КК України при переході до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за конкретний злочин, суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині [4].

Крім правил призначення покарання, гарантією забезпечення від свавілля судових органів при призначенні покарання є інші положення Загальної частини КК України, зокрема умови застосування окремих видів покарань, а також конкретні норми Особливої частини, точніше їх санкції.

Межі суддівського розсуду встановлюються й процесуальним законодавством. Їх можна побачити у ст.ст. 367, 398 Кримінально-процесуального кодексу (далі — КПК) України, що встановлюють підстави для скасування або зміни судових актів у кримінальних справах судом апеляційної та касаційної інстанції, а також у ст. 323, за якою законність та обґрунтованість є головними вимогами, яким має відповідати вирок [5].

Отже суддівський розсуд об'єктивується не тільки у призначеному покаранні чи застосуванні (незастосуванні) інших форм кримінальної відповідальності, а й в обов'язковому його мотивуванні в акті суду (інакше розсуд перетворюється з легального явища, зумовленого об'єктивною необхідністю, у свавілля і зловживання

правом). Ураховуючи значення вироку як акту правосуддя, закон детально регламентує питання, які підлягають вирішенню у вироку. Їх коло визначене у ст. 324 КПК України і серед них є група питань, що належать до сфери призначення покарання: чи підлягає підсудний покаранню за вчинений ним злочин (п. 4); чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання підсудного, і які саме (п. 5); яка саме міра покарання повинна бути призначена підсудному і чи повинен він її відбувати (п. 6) [5].

Суд при призначенні покарання зв'язаний не тільки формалізованими у законі загальними засадами призначення покарання та вимогами до вироку, а й принципами призначення покарання. Значення цих принципів для розсуду в тому, що вони є підґрунтям правової свідомості судді [6, с. 18]; вони вказують йому ідеали кримінальної політики держави, до яких він повинен прагнути у своїй діяльності; через їх реалізацію досягається взаємозв'язок будь-якого акту правозастосування з цілями та задачами кримінального права; вільне оперування ними означає знання «духу закону», а тлумачення «по духу» вважається ознакою розвинутої правової системи [7, с. 214; 8, с. 56].

Окремі з принципів призначення покарання знайшли текстуальне вираження у КК України. Так, вимога призначити покарання у межах санкції (п. 1 ч. 1 ст. 65) і дозвіл тільки у виняткових, спеціально передбачених випадках, вийти за її межі (ч.ч. 3, 4 ст. 65) є одним із втілень принципу рівності громадян перед законом. Виявами принципу справедливості при призначенні покарання є норми про те, що за одне і те ж діяння особа не може бути покарана двічі (ч. 1 ст. 61 Конституції України, ч. 2 ст. 7 КК України); одна й та сама обставина не може враховуватися і як кваліфікуюча ознака злочину, і як пом'якшуюча (обтяжуюча) обставина (ч. 3 ст. 66 і ч. 4 ст. 67 КК України); однією з цілей покарання є кара (ч. 2 ст. 50). Відповідність призначеного покарання ступеню тяжкості вчиненого діяння, особі винного, пом'якшуючим та обтяжуючим обставинам (п. 3 ч. 1 ст. 65, ч. 4 ст. 74) означає співрозмірність та індивідуалізацію покарання. Одним із аспектів гуманності покарання є положення про те, що воно не може мати на меті завдання фізичних страждань засудженому чи приниження його людської гідності (ч. 3 ст. 50). Принцип вини втілений у ч. 1 ст. 50 КК України і передбачає, що покаранню підлягає особа, винна у вчиненні злочину. Принципи доцільності покарання та економії кримінальної репресії відображені у ч. 2 ст. 65 КК України: особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів; більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів [4; 9].

Крім правових норм і принципів призначення покарання, суддя має зважати на моральний бік своєї діяльності, адже це має не менш важливе значення, ніж суто правові питання правозастосування.

До речі, за позицією Конституційного Суду України одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [10].

Суспільство, пов'язуючи із правосуддям надії на справедливість, висуває до суддів високі моральні вимоги, як-то: людяність, принциповість, витримка, урівноваженість, дисциплінованість, ввічливість, добросовісність, розумність, бездоганна репутація, відсутність симпатій чи антипатій до сторін у своїх рішеннях [11, с. 42; 12, с. 387–388, 391; 13, с. 153].

На законодавчому рівні моральні вимоги до судді відбилися у тексті його присяги (ч. 1 ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Суддя присягає

об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно та справедливо здійснювати правосуддя, підкоряючись лише закону та керуючись принципом верховенства права, чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, дотримуватися морально-етичних принципів поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади [14]. Порухення цієї присяги є підставою для звільнення судді з посади — ч. 5 ст. 126 Конституції України [9].

Погляди на «належний» образ судді втілені й у Кодексі професійної етики судді. Згідно з цим Кодексом суддя повинен завжди поводитися так, щоб зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість і справедливість суду (ст. 1); утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до втрати віри в рівність професійних суддів, народних засідателів і присяжних при здійсненні правосуддя (ст. 10); докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослужняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною (ст. 12) [15].

Оскільки дотримання положень Кодексу визнано законом обов'язковим (ч. 4 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [14], це дає підстави віднести морально-етичні межі суддівського розсуду до обов'язкових. Такими ж за характером є досліджені вище положення КК та КПК України та процесуальні норми розгляду кримінальних справ. Дослідження інших обов'язкових, а також рекомендаційних меж розсуду потребує окремої уваги, є продовженням науково-практичного розроблення сфери суддівського розсуду при призначенні покарання з перспективою її вдосконалення з метою підвищення якості відправлення правосуддя.

У цілому законодавчі межі суддівського розсуду (зміст самої альтернативної кримінально-правової норми, принципи, загальні засади та спеціальні правила призначення покарання, інші положеннями КК України; процесуальні норми розгляду кримінальних справ) та морально-етичні настанови судді є одними з провідних чинників формування професійного боку суддівської правосвідомості та одними з найважливіших умов реалізації суддівського розсуду, завдяки чому можливе використання внутрішніх ресурсів, закладених у законі, який сам визнає невідворотність суддівського розсуду.

Література

1. Мальцев В. В. *Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности* [Текст] / В. В. Мальцев. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — 692 с.
2. Бурлаков В. Н. *Личность преступника и назначение наказания* [Текст] : учеб. пособие / В. Н. Бурлаков. — Л. : ЛГУ, 1986. — 87 с.
3. Велиев С. А. *оглы. Индивидуализация уголовного наказания* [Текст] / С. А. Велиев, А. В. Савенков. — М. : Изд-во УРСС, 2005. — 214 с.
4. *Кримінальний кодекс України від 05.04.01* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
5. *Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.60* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
6. Шинальський О. *Принципи призначення покарання* / О. Шинальський // Прокуратура. Людина. Держава. — 2005. — № 12. — С. 17–23.
7. Дементьев С. И. *Лишение свободы как мера уголовного наказания* [Тексты лекций] / С. И. Дементьев. — Краснодар : Советская Кубань, 1977. — 64 с.
8. Гусаров С. *На шляху до цивілізованих стандартів утримання засуджених* / С. Гусаров // *Голос України*. — 2007. — № 43. — С. 6.
9. *Конституція України від 28. 06. 96* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
10. *Усправі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про*

призначення судом більш м'якого покарання) : Рішення Конституційного Суду України від 02.11.04 № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/docscatalog>. — Назва з екрану.

11. Константи́й О. В. *Правова культура суддів* / О. В. Константи́й // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 8. — С. 39–42.

12. Панкова О. А. *Усмотрение суда [Текст]* / О. А. Панкова. — М. : Статут, 2005. — 413 с.

13. Тарасишина О. *Справедливость в судебной деятельности* / О. Тарасишина // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 9. — С. 152–153.

14. *Про судоустрій і статус суддів* : Закон України від 07.07.10 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.

15. *Кодекс професійної етики судді, затверджений V з'їздом суддів України 24.10.02* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc>.

Н. А. Сторчак

Николаевский областной институт последипломного педагогического образования,
доцент кафедры общественных дисциплин
Адмиральская, 4а, Николаев, 54000, Украина

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ И МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ ПРЕДЕЛЫ СУДЕЙСКОГО УСМОТРЕНИЯ ПРИ НАЗНАЧЕНИИ НАКАЗАНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются пределы судебного усмотрения при назначении наказания, которые определены действующим уголовным и уголовно-процессуальным законодательством, а также обусловлены морально-этическими требованиями к судьям.

Ключевые слова: судебное усмотрение, пределы судебного усмотрения, правила назначения наказания, морально-этические требования.